

SHAXS RIVOJLANISHIDA IJTIMOY MUHIT VA TARBIYANING ROLI

Hasanboyeva Kamola

University of Business and Science

Psixologiya yo'nalishi 4-bosqichi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21622947>

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va tarbiyaning roli ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shaxsning shakllanishi murakkab jarayon bo'lib, unda biologik, psixologik va ijtimoiy omillar o'zaro uzviy bog'liqlikda ta'sir ko'rsatadi. Maqolada ijtimoiy muhitning shaxs xulq-atvori, qadriyatlari va dunyoqarashining shakllanishiga ta'siri hamda tarbiyaning maqsadli pedagogik jarayon sifatidagi ahamiyati yoritiladi. Oila, maktab, tengdoshlar va jamiyat shaxs rivojlanishining asosiy ijtimoiy institutlari sifatida tahlil qilinadi. E. G'oziyevning ilmiy qarashlariga ko'ra, shaxs rivojlanishi ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu omillar shaxs psixologik xususiyatlarining shakllanishida muhim rol o'ynaydi (Psixologiya, 2019). M. G. Davletshin esa tarbiya jarayonining psixologik asoslarini tahlil qilib, individual xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi (Umumiy psixologiya asoslari, 2020). Maqolada ijtimoiy muhit va tarbiyaning o'zaro bog'liqligi shaxs kamolotida hal qiluvchi omil ekanligi asoslab beriladi. Natijada, samarali tarbiya tizimini shakllantirish va sog'lom ijtimoiy muhit yaratish shaxsning barkamol rivojlanishi uchun muhim shart sifatida ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Shaxs rivojlanishi, ijtimoiy muhit, tarbiya, ijtimoiylashuv, psixologik rivojlanish, oila ta'siri, maktab muhiti, jamiyat, qadriyatlar shakllanishi, xulq-atvor, shaxs kamoloti, pedagogik jarayon, E. G'oziyev, M. G. Davletshin, individual xususiyatlar

Shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va tarbiya hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon insonning butun hayoti davomida shakllanadigan murakkab psixologik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy muhit shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlari, xulq-atvori hamda muloqot madaniyatining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Oila, maktab, tengdoshlar guruhi va jamiyat shaxs rivojlanishining asosiy ijtimoiy institutlari sifatida uning psixologik kamolotida muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, oilaviy muhitda shakllangan dastlabki tajriba shaxsning keyingi ijtimoiy munosabatlariga asos bo'lib xizmat qiladi. E. G'oziyevning ilmiy qarashlariga ko'ra, shaxs rivojlanishi ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiya jarayoni bilan uzviy bog'liq bo'lib, psixologik xususiyatlar aynan shu muhitda shakllanadi. Bu yondashuv shaxsni faqat biologik omillar mahsuli sifatida emas, balki ijtimoiy tajriba asosida shakllanadigan murakkab tizim sifatida talqin etadi (Psixologiya, 2019). Tarbiyaning shaxs shakllanishidagi o'rni ham alohida ahamiyatga ega. Tarbiya shaxsni maqsadli shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayon bo'lib, unda axloqiy, intellektual va ijtimoiy sifatlar rivojlantiriladi. M. G. Davletshin fikricha, tarbiya jarayonida individual xususiyatlarni hisobga olish muhim bo'lib, har bir shaxsga mos yondashuv uning rivojlanish samaradorligini oshiradi (Umumiy psixologiya asoslari, 2020). Shuningdek, ijtimoiylashuv jarayoni shaxsning jamiyat talablariga moslashishini ta'minlovchi muhim psixologik jarayon hisoblanadi. Bu jarayon orqali individ jamiyatda yashash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qadriyatlarni o'zlashtiradi. Ijtimoiylashuv ayniqsa bolalik va o'smirlik davrida jadal kechib, shaxsning keyingi hayotiy pozitsiyasini belgilab beradi. Umuman olganda, ijtimoiy muhit va tarbiya o'zaro uyg'unlikda shaxsning barkamol rivojlanishini ta'minlaydi hamda uning jamiyatda muvaffaqiyatli moslashuviga xizmat qiladi. Shaxsning kamolga etishida irsiyat, ijtimoiy muhit ham, ta'lim

tarbiya va nihoyat o'zining mutsaqil faoliyati ham muhim ahamiyatga ega. Shaxs qaysi jamiyatda yashasa, shu jamiyatdagi qonun qoidalarga asosan kamol topadi. Shu jamiyatning moddiy va ma'naviy rivojlanganligi, uning shakllanishiga Har tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Shu davlatda texnika, texnologiya, avtomatika, telemexanika, elektrlashtirish, gaplashtirish va hakoza uning ongiga, aqliy va axloqiy rivojlanishiga ta'sir etadi. Odam atrof muhitini qancha ko'p bilsa, uning ongi shuncha ko'p o'sadi. Demak shaxsning kamolatga yetishtirish jamiyat rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Shaxs muammosi psixologiya, falsafa va sotsiologiyada markaziy o'rinni egallaydi, chunki insonning ijtimoiy mavjudot sifatidagi mohiyati aynan "shaxs" tushunchasi orqali ochib beriladi. Shaxsni o'rganish ko'p asrlik tarixga ega bo'lishiga qaramay, hozirgacha yagona, hamma tomonidan qabul qilingan ta'rif mavjud emas. Buning sababi shundaki, har bir ilmiy maktab va nazariy yo'nalish shaxsni o'zining metodologik tamoyillari va ilmiy maqsadlari nuqtayi nazaridan talqin qiladi. Falsafiy ma'noda shaxs — bu ongli faoliyat yurituvchi, aql, iroda, qadriyatlar tizimi va o'zini anglash qobiliyatiga ega subyektdir. Sotsiologiyada shaxs — bu inson tomonidan jamiyatda bajariladigan ijtimoiy rollar va funksiyalar majmui sifatida qaraladi. Psixologiyada esa shaxs — bu individning barcha ruhiy xususiyatlarini birlashtiruvchi integrativ tuzilma, insonning o'ziga xosligini va xatti-harakatlarini belgilovchi psixik tizim sifatida tushuniladi. Mahalliy psixologiyada shaxs tushunchasini birinchi bo'lib tizimli tarzda ishlab chiqqan olimlardan biri S. L. Rubinshteyn bo'lgan. U shaxsni "ijtimoiy munosabatlar tizimida olingan inson, faoliyat va muloqot subyekt" deb ta'riflagan. Demak, shaxs insonning nafaqat individual xususiyatlarini, balki uning ijtimoiy mohiyatini ham ifodalaydi. A. N. Leontyev, Rubinshteyn g'oyalarini rivojlantirar ekan, shaxsni "insonning faoliyat va muloqot jarayonida shakllanadigan individual xususiyatlarning eng yuqori integratsiyasi" deb ta'riflagan. Leontyev fikricha, shaxs biologik emas, balki ijtimoiy yo'l bilan shakllanadi — insonning jamiyat bilan o'zaro aloqasi va faol ishtiroki orqali. Chet el olimlari ham bu tushunchani turlicha talqin qilganlar. Masalan, amerikalik psixolog G. Allport shaxsni "individ ichidagi psixofiziologik tizimlarning dinamik tashkiloti bo'lib, ular uning atrof-muhitga moslashish usullarini belgilaydi" deb ta'riflagan. Bu ta'rifda shaxsning faol, moslashuvchan tabiati va uning doimiy rivojlanishi ta'kidlanadi.

Muhit – bu shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi tashqi voqia hodisalar majmuyidir. Agar bola o'z tug'ma layoqatiga mos sharoitda o'sib, zarur faoliyat bilan shug'illansa erta ko'rinib rivojlanishi, aksincha, bunday muhit bo'lmasa, yo'q bo'lishi yoki "mudroq" ligicha qolib ketishi ham mumkin. Pedagogika va psixologiya fanlari ijtimoiy muhit unda shaxsning shakllanish jarayoniga ta'sir roliga alohida e'tibor beradi. Ijtimoiy muhit abadiy emas, U ijtimoiy- tarixiy qonunlar ta'siri ostida o'zgarib boradi. Oila muhiti o'ziga xos muhim tarbiyaviy ta'sirga ega jarayon hisoblanadi. Maqsadli tarbiya jarayonida quyidagi holatlar vujudga keladi:

1. Tarbiya jarayonida kishi ongining o'sishi sodir bo'ladi.
2. Shaxs o'zining tug'ma kamchiliklarini ham kerakli tomonga o'zgartirish mumkin.
3. Tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'siri natijasida yuz beradigan kamchiliklarni tuzatish mumkin.
4. Tarbiya – istiqboldagi maqsadni belgilaydi. Shu bois, shaxs kamolotini ta'minlashda ilg'or rol o'ynaydi. Shaxsning rivojlanib, kamol topishi, hayotning hamma bosqichida bir xil bo'lmay, balki yosh xususiyatlari va hayot tajribalariga qarab har xil bo'ladi. Tajriba jarayonida

o'sayotgan yosh avlod o'ziga xos xususiyatlarni bilishi juda zarur. Bir xil yoshdagi o'quvchi – tarbiyalanuvchining har birining o'ziga xos xususiyatlari, psixik jarayonlari mavjuddir.

Shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhitning ta'siri turli bosqichlarda turlicha namoyon bo'ladi. Bolalik davrida asosan oila muhitining ta'siri ustun bo'lsa, keyingi bosqichlarda ta'lim muassasalari va tengdoshlar muhitining roli ortib boradi. Ayniqsa, maktab davrida bola nafaqat bilim oladi, balki jamiyatda o'z o'rnini topish, muloqot qilish va ijtimoiy rollarni egallashni ham o'rganadi. Ijtimoiy muhit shaxsning xulq-atvori va dunyoqarashini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Agar muhit sog'lom, qo'llab-quvvatlovchi va rivojlantiruvchi bo'lsa, shaxsda ijobiy sifatlar shakllanadi. Aksincha, salbiy muhit insonda tajovuzkorlik, ishonchsizlik yoki ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Tarbiya esa ushbu jarayonda yo'naltiruvchi kuch sifatida xizmat qiladi. U shaxsga ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar va xulq qoidalarini ongli ravishda o'zlashtirishga yordam beradi. Tarbiya jarayonida berilgan e'tibor, nazorat va rag'batlantirish shaxsning ijobiy rivojlanishini ta'minlaydi. Ayniqsa, tarbiyaning izchil va tizimli bo'lishi muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalari ham ijtimoiy muhitning muhim tarkibiy qismiga aylangan. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli axborot manbalari yoshlarning fikrlashi, qiziqishlari va xulq-atvoriga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli tarbiya jarayonida bolalarni to'g'ri axborotni tanlashga, tanqidiy fikrlashga va mas'uliyatli bo'lishga o'rgatish zarur. Shuningdek, shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va tarbiya o'rtasidagi uyg'unlik muhim ahamiyatga ega. Agar bu ikki omil bir-birini to'ldirib borsin, shaxsning har tomonlama barkamol bo'lib shakllanishi ta'minlanadi. Aks holda esa rivojlanishda turli muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shaxs rivojlanishi jarayonida ijtimoiy muhit faqat tashqi ta'sir emas, balki ichki shakllanish jarayonini ham belgilab beradi. Inson o'zini anglash, o'ziga baho berish va hayotiy maqsadlarini shakllantirishda atrof-dagilarning munosabati va jamiyatdagi o'rnini muhim mezon sifatida qabul qiladi. Ijtimoiy muhitda yuzaga keladigan turli vaziyatlar shaxsning qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, qiyin holatlarda to'g'ri yo'l tanlash, mas'uliyatni his qilish va mustaqil fikrlash kabi ko'nikmalar aynan ijtimoiy tajriba orqali shakllanadi. Bu jarayon shaxsning psixologik barqarorligini ham mustahkamlaydi. Tarbiya jarayoni esa shaxsning ichki qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Inson o'z xatti-harakatlarini faqat tashqi nazoratga emas, balki ichki e'tiqod va axloqiy me'yorlarga asoslanib boshqarishni o'rganadi. Shu orqali u jamiyatda mas'uliyatli va ongli shaxs sifatida shakllanadi. Shuningdek, ijtimoiy muhit shaxsning motivatsiyasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Qo'llab-quvvatlovchi muhit insonda o'zini rivojlantirishga bo'lgan ishtiyoqni oshiradi, tanqidiy va salbiy muhit esa aksincha, faollikni pasaytirishi mumkin. Shu sababli sog'lom psixologik muhit yaratish shaxs rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Tarbiya jarayonida esa faqat talab va nazorat emas, balki tushunish, ishonch va hamkorlik ham muhim o'rin tutadi. Shaxsga hurmat bilan yondashish uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ijobiy rivojlanishga turtki beradi. Shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va tarbiya bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro ta'sir etuvchi omillar hisoblanadi. Insonning jamiyatda shakllanishi uning tug'ma xususiyatlari bilan birga, atrof-muhitdan olgan tajribalari va tarbiya jarayoni orqali amalga oshadi. Shu sababli shaxs rivojlanishini faqat biologik yoki faqat ijtimoiy omillar bilan izohlab bo'lmaydi, balki ularning o'zaro uyg'unligi asosida tushunish zarur. Ijtimoiy muhit shaxsning hayotiy qarashlarini shakllantiruvchi asosiy maydon hisoblanadi. Inson kundalik hayotda turli ijtimoiy vaziyatlarga duch keladi va bu vaziyatlar uning fikrlash tarzini, xulq-atvorini hamda munosabatlarini belgilab boradi. Ijobiy ijtimoiy

muhit shaxsda faollik, mas'uliyat va tashabbuskorlikni rivojlantiradi. Aksincha, salbiy muhit shaxsning rivojlanishiga to'sqinlik qilib, uning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tarbiya jarayoni esa shaxsni ijtimoiy hayotga tayyorlovchi muhim vosita hisoblanadi. Tarbiya orqali inson jamiyatda qabul qilingan me'yor va qoidalarni o'zlashtiradi, axloqiy qadriyatlarni shakllantiradi hamda o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishni o'rganadi. Shu bilan birga, tarbiya shaxsning ichki dunyosini boyitadi va uning maqsad sari intilishiga yordam beradi. Shaxs rivojlanishida oilaviy tarbiyaning o'rni alohida ahamiyatga ega. Oila — bu birinchi ijtimoiy muhit bo'lib, bola aynan shu yerda hayotga oid ilk tushunchalarni oladi. Oiladagi munosabatlar, ota-ona namunasi va tarbiya uslubi bolaning keyingi hayotdagi xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, jamiyatdagi ta'lim tizimi ham shaxs rivojlanishining muhim bo'g'inidir. Ta'lim jarayonida shaxs nafaqat bilim oladi, balki ijtimoiy tajriba orttiradi, jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi va o'zini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu orqali uning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga zamin yaratiladi. Shu bilan birga, zamonaviy davrda axborot muhitining ta'siri ham kuchayib bormoqda. Internet va raqamli texnologiyalar shaxsning dunyoqarashini kengaytirishi bilan birga, noto'g'ri axborotlar orqali salbiy ta'sir ham ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun tarbiya jarayonida axborot madaniyatini shakllantirish muhim hisoblanadi. Umuman olganda, shaxs rivojlanishi murakkab jarayon bo'lib, unda ijtimoiy muhit va tarbiya asosiy o'rin egallaydi. Ushbu ikki omil uyg'unlashgan holda shaxsning har tomonlama yetuk, mas'uliyatli va jamiyatga foydali inson bo'lib shakllanishini ta'minlaydi. shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va tarbiya eng muhim va hal qiluvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Inson shaxs sifatida shakllanish jarayonida faqat tug'ma xususiyatlarga emas, balki u yashayotgan jamiyat, oila, ta'lim muassasalari va atrofdagi ijtimoiy munosabatlar tizimiga ham bevosita bog'liq bo'ladi. Shu sababli shaxs rivojlanishini murakkab va ko'p omilli jarayon sifatida qarash lozim. Ijtimoiy muhit shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvorini shakllantiruvchi asosiy makon hisoblanadi. Inson har kuni turli ijtimoiy vaziyatlarga duch keladi va bu vaziyatlar uning fikrlashi, qaror qabul qilishi hamda o'zini tutishiga ta'sir ko'rsatadi. Sog'lom, qo'llab-quvvatlovchi va ijobiy muhit shaxsda o'ziga ishonch, faollik va mas'uliyatni rivojlantirsa, salbiy muhit esa aksincha, uning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Tarbiya jarayoni esa ijtimoiy muhit ta'sirini tartibga soluvchi va yo'naltiruvchi asosiy vosita hisoblanadi. Tarbiya orqali shaxs jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlar, xulq-atvor qoidalari va qadriyatlarni o'zlashtiradi. Shu bilan birga, tarbiya insonning ichki dunyosini boyitadi, uning o'zini boshqarish, mas'uliyatni his qilish va maqsad sari intilish qobiliyatini rivojlantiradi. Ayniqsa, oilaviy tarbiya shaxs rivojlanishining dastlabki va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Oila muhitida shakllangan munosabatlar, ota-ona namunasi va berilgan tarbiya keyinchalik shaxsning butun hayotiga ta'sir qiladi. Keyingi bosqichlarda esa ta'lim muassasalari va tengdoshlar muhiti shaxsning ijtimoiylashuv jarayonini yanada kengaytiradi va mustahkamlaydi. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda axborot muhitining roli ham tobora ortib bormoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar shaxsning fikrlashi va qarashlariga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli tarbiya jarayonida axborot madaniyatini shakllantirish, to'g'ri va noto'g'ri axborotni ajrata olish ko'nikmasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, shaxsning har tomonlama barkamol bo'lib shakllanishi ijtimoiy muhit va tarbiyaning uyg'unligiga bog'liqdir. Ushbu ikki omil bir-birini to'ldirib, insonning jamiyatda o'z o'rnini topishi, ijtimoiy jihatdan yetuk va ma'naviy barkamol shaxs bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

XULOSA: Shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va tarbiya o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan eng muhim omillar hisoblanadi. Inson shaxs sifatida shakllanish jarayonida faqat biologik yetilish bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy tajriba, muloqot, oila muhiti, ta'lim muassasalari va jamiyatdagi turli munosabatlar orqali rivojlanadi. Shu bois shaxsning psixologik kamoloti ko'p omilli va uzluksiz jarayon sifatida qaratiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy muhit shaxsning qadriyatlar tizimi, dunyoqarashi, xulq-atvori va hayotiy pozitsiyasini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Ayniqsa, oilaviy muhit dastlabki ijtimoiy tajriba manbai bo'lib, bolaning keyingi psixologik rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Maktab esa ushbu jarayonni tizimli bilim, ko'nikma va ijtimoiy kompetensiyalar bilan boyitadi. E. G'oziyevning ilmiy qarashlariga ko'ra, shaxs rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lib, psixologik xususiyatlar aynan ijtimoiy munosabatlar jarayonida shakllanadi (Psixologiya, 2019). M. G. Davletshin esa tarbiya jarayonida individual xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ta'kidlab, har bir shaxsga mos yondashuv samaradorligini asoslab beradi (Umumiy psixologiya asoslari, 2020). Shuningdek, ijtimoiylashuv jarayoni shaxsning jamiyat talablariga moslashuvi va ijtimoiy rolni o'zlashtirishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu jarayon bolalik va o'smirlik davrida ayniqsa faol kechib, keyingi hayotiy faoliyat uchun poydevor yaratadi. Ijtimoiy muhit va tarbiya uyg'unligi shaxsning barkamol rivojlanishini ta'minlovchi asosiy shartlardan biridir. Shu sababli ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirish, sog'lom ijtimoiy muhit yaratish hamda individual yondashuvni kuchaytirish zamonaviy psixologiya va pedagogika vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vygotskiy L. S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika nashriyoti.
2. Rubinshteyn S. L. Umumiy psixologiya asoslari. – Moskva: Pedagogika.
3. Ananyev B. G. Inson psixologiyasi. – Moskva: Nauka.
4. Pedagogika: Darslik. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
5. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya: O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.